

Д. Гнатюк,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО МІСЦЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄС

Вступ. Цивільно-правові договори є основним інструментом регулювання суспільних відносин у сфері приватного права та становлять цілісну, внутрішньо узгоджену систему договірних відносин України. Вони характеризуються низкою конститутивних ознак, які дозволяють здійснювати їх наукову класифікацію за типовими критеріями. У цивілістичній доктрині традиційно виділяють поділ договорів на типи, види та підвиди (різновиди), що дає можливість системно аналізувати правову природу конкретних договорівних конструкцій.

До основних типів цивільно-правових договорів належать: договори про передавання майна у власність; договори, спрямовані на передавання майна у користування; договори, що регламентують підрядні відносини; договори про надання послуг (фактичних, юридичних, змішаних); договори, які опосередковують розрахунково-кредитні відносини; договори щодо використання об'єктів інтелектуальної власності та інші [1].

У межах першої групи – договорів про передавання майна у власність – цивільне законодавство України передбачає низку специфічних договірних моделей. Так, глава 54 ЦК України регламентує правові конструкції договорів купівлі-продажу, включаючи його різновиди: роздрібну купівлю-

продаж, договір поставки, контракт на заготівлю сільськогосподарської продукції, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, а також договір міни. Окремо глава 55 ЦК України закріплює норми про договори дарування та пожертви, які також належать до сфери правового регулювання відносин з передавання майна у власність [1].

Особливість правового механізму зазначених договорів полягає у тому, що кожен з них має власні конститутивні ознаки, які дозволяють чітко відмежовувати їх один від одного. Зокрема, ключовою відмінністю договору дарування від договору купівлі-продажу є його безоплатний характер. Дарувальник, діючи як власник майна, передає у власність іншій особі певне майно – рухоме чи нерухоме, майнові права, гроші або цінні папери – з метою покращення її майнового становища, не очікуючи при цьому виконання будь-якого зустрічного обов'язку від обдарованого. Якщо ж передача майна відбувається на умовах еквівалентності чи передбачає зустрічне виконання, договір втрачає ознаки дарування та не може вважатися таким у правовому сенсі.

Таким чином, класифікація цивільно-правових договорів у вітчизняній правовій системі має не лише теоретичне, а й практичне значення,

оскільки дозволяє більш чітко визначати обсяг прав та обов'язків сторін, а також забезпечує належне застосування норм матеріального права.

Виклад основного матеріалу.

У межах юридичних відносин, які реалізуються у формі договору, відбивається не лише волевиявлення його учасників, що ґрунтується на принципі автономії волі, але й економічна сутність цих відносин. Договір у сучасному цивільному та господарському обороті виконує функцію провідної правової форми, що забезпечує обмін матеріальними та нематеріальними благами між суб'єктами приватноправових відносин.

Завдяки своїй універсальності, оперативності та гнучкості договір виступає ефективним інструментом правового реагування на зміни ринкової кон'юнктури. Саме через договірні конструкції забезпечується безпосередній зв'язок між виробником і споживачем, що дозволяє адаптувати виробничий процес до актуальних суспільних потреб. У цьому контексті договір виконує не лише регулятивну, але й економічно-організаційну функцію, оскільки створює умови для задоволення попиту та формує пропозицію на ринку.

Отже, договірно-правова форма правовідносин є ключовим засобом забезпечення балансу між попитом і пропозицією. Вона сприяє гармонізації інтересів учасників ринкового обігу та наповнює ринок саме тими товарами, роботами чи послугами, які відповідають потребам споживачів. У такий спосіб договір виступає не лише правовим, але й соціально-економічним інструментом, що поєднує правове регулювання з економічними механізмами саморегуляції.

У сучасній цивілістичній доктрині термін «договір» доцільно аналізувати щонайменше у трьох взаємопов'язаних аспектах: як правочин, як правовідношення та як документ. Такий підхід зумовлений тим, що єдиний термін «договір» охоплює різні за своєю правовою природою явища: по-перше,

домовленість сторін, яка розглядається як різновид правочину; по-друге, правовідношення, що постає наслідком укладеної домовленості; по-третє, документальну форму існування відповідного правовідношення [2, с. 29].

Зміст домовленості полягає у взаємному волевиявленні сторін, яке виражене в юридичній дії – укладенні цивільно-правового договору. Зміст договірної правовідносини виявляється у комплексі суб'єктивних прав і обов'язків сторін, що виникають у результаті досягнення згоди щодо всіх істотних умов договору. Натомість зміст документа як форми договору полягає у фіксації на матеріальному носії відповідних положень, які відображають та закріплюють права й обов'язки його учасників.

Цивільно-правовий договір за своєю природою покликаний породжувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Оскільки дії як юридичні факти завжди мають вольовий характер і поділяються на правомірні та неправомірні, то договори в системі цивільного права належать до категорії правомірних вольових дій, які здійснюються фізичними та юридичними особами з метою встановлення, зміни чи припинення цивільних правовідносин.

У науковій літературі цивільно-правовий договір часто трактується як зобов'язальне правовідношення, врегульоване нормами цивільного законодавства, у межах якого сторони виступають носіями взаємних прав і обов'язків. Проте категорії «договір» та «договірне зобов'язання» не є тотожними. Зміст поняття «договірне зобов'язання» є ширшим, оскільки охоплює не лише договір як юридичний факт, але й інші підстави його виникнення. У цьому контексті договір виступає однією з юридичних підстав виникнення зобов'язання. Більше того, сторони можуть поставити момент виникнення зобов'язання у залежність від настання певного юридичного факту. Відтак,

договір як правочин і як юридичний факт може передувати зобов'язанню, визначаючи його підстави та умови.

У системі договорів, предметом регулювання яких є відносини з передання майна у власність, законодавець передбачає низку різновидів. Так, відповідно до положень глави 54 ЦК України регламентуються договори купівлі-продажу та їх підвиди: роздрібна купівля-продаж, постачання товарів, контрактация сільськогосподарської продукції, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, а також договір міни. Водночас глава 55 ЦК України врегульовує інші правові конструкції – договори дарування та пожертви, які так само спрямовані на врегулювання відносин з безпосереднього передання майна у власність іншої особи [1].

Аналіз правового механізму цих договорів свідчить про наявність у кожного з них власних конститутивних ознак. Основною відмінною рисою договору дарування порівняно з договорами купівлі-продажу є його безоплатний характер. Дарувальник, виступаючи власником майна, добровільно і безоплатно передає у власність іншій особі рухоме чи нерухоме майно, майнові права, грошові кошти або цінні папери з метою покращення її майнового стану. При цьому обдаровувана особа не зобов'язана виконувати будь-які зустрічні дії чи обов'язки, оскільки за наявності таких умов правочин втрачає ознаки дарування.

Наукова доктрина виокремлює й інші істотні ознаки договору дарування. Зокрема, необхідність наявності у дарувальника намірів (*voluntas*) передати конкретній особі визначене майно у власність та згоди цієї особи на його прийняття. При цьому важливо підкреслити, що намір дарувальника може існувати лише тоді, коли майно реально належить йому на праві власності. Абстрактні чи уявні наміри передати у дарунок те, чим

дарувальник не володіє (наприклад, природні об'єкти, небесні тіла чи інші недосяжні блага), не можуть породжувати юридичних наслідків.

З огляду на це, договір дарування в українському праві розглядається як реальний, а не консенсуальний правочин, що закріплено й у ст. 717 ЦК України. Якщо ж за договором дарувальник бере на себе обов'язок передати в майбутньому майно, якого на момент укладення договору ще не існує або яке йому не належить (наприклад, майбутній будинок, автомобіль чи інше майно), то така домовленість фактично трансформує правову природу договору. У цьому випадку обіцянка дарувальника стає програмуванням його майбутньої поведінки, а в обдаровуваній особи виникає право вимагати виконання цього обов'язку. Це суперечить природі дарування, яке за своєю суттю є актом добровільного і безумовного відчуження майна, а не встановленням зобов'язальних правовідносин [3].

Власник, реалізуючи свою волю, вирішує питання щодо розпорядження належним йому майном, визначає обсяг свого майнового стану та коло об'єктів, якими він може володіти, користуватися й розпоряджатися. Водночас він не може розпоряджатися тим, чого фактично не існує або що йому не належить. Тому договір дарування, який передбачає зобов'язання передати майно у майбутньому, насправді набуває рис консенсуальної угоди, що протиставляє безоплатній волі дарувальника право обдаровуваної особи на примусове виконання обіцянки. Подібна конструкція руйнує саму правову природу дарування, адже воно покликане ґрунтуватися виключно на добровільності та відсутності будь-якого зустрічного обов'язку.

Норми спадкового права визначають, що до складу спадщини входить виключно те майно, яким спадкодавець володів на праві власності протягом життя і яке реально існувало

на момент відкриття спадщини. Аналогічний підхід застосовується і до договору дарування: предметом дарунка може бути лише те майно, яким дарувальник наділений правом власності та має можливість розпоряджатися, а не гіпотетичні об'єкти, які він лише прагне набути, створити чи перетворити у майбутньому. Попереднє зобов'язання щодо дарування майна, яке ще не існує, не відповідає сутності дарування, адже суперечить принципу реальності цього правочину.

Разом із тим, чинне цивільне законодавство допускає укладення попереднього договору дарування (ст. 635 ЦК України). За його умовами дарувальник бере на себе обов'язок у визначений строк укласти основний договір на умовах, зафіксованих у попередньому. Водночас потенційна обдарована особа не втрачає права відмовитися від прийняття дарунка в момент укладення основного договору, що підкреслює диспозитивний характер таких відносин.

Щодо форми договору дарування, то відповідно до ст. 719 ЦК України він може укладатися як усно, так і письмово, зокрема в нотаріально посвідченій формі. Особливого значення набуває положення ч. 2 ст. 719 ЦК України, яке встановлює обов'язкову письмову форму з нотаріальним посвідченням для договорів дарування нерухомості. Це положення кореспондує з ч. 4 ст. 334 ЦК України, де закріплено, що права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають лише з моменту такої реєстрації. Подібна модель правового регулювання застосовується також у договорах ренти, довічного утримання та догляду відповідно до змін у ЦК України 2010 року (ст. 732, 745 ЦК України) [3].

Отже, договори дарування, що стосуються нерухомого майна, мають здійснюватися у письмовій нотаріально посвідченій формі з подальшою

державною реєстрацією, що забезпечує правову визначеність та захист учасників цивільних відносин.

Українська доктрина традиційно підкреслює безоплатність як ключову ознаку, що відмежовує дарування від купівлі-продажу. Попри легальне визначення, яке допускає як фактичну передачу, так і обіцянку передати майно в майбутньому, у науці обґрунтовується, що справжня природа дарування тягнє до реального правочину: предмет повинен існувати й належати дарувальнику на момент вчинення дії; інакше конструкція «обіцянки подарувати» схильє правочин до зобов'язальності й породжує у обдарованого право вимагати виконання – що суперечить безумовності та добровільності дарування. Отже, відмежування від купівлі-продажу спирається не лише на безоплатність, а й на момент і спосіб набуття: дар – це негайне, безквівалентне збільшення майнової сфери обдарованого [3].

У німецькому законодавстві (Bürgerliches Gesetzbuch §§ 516–534) дарування (Schenkung) – безоплатне надання майна. Важливе розрізнення: Обіцянка дарування (Schenkungsversprechen) є консенсуальною, але потребує нотаріальної форми (§ 518 I BGB). Якщо форма не додержана, виконання («ручне дарування», Handschenkung) лікує дефект форми (§ 518 II BGB) [4].

Практичний ефект: німецьке право визнає обидві моделі (консенсуальну – за умови форми, та реальну – через вручення). Передання «майбутнього» майна зазвичай потребує особливих конструкцій (наприклад, умовних правочинів або зобов'язання вчинити відчуження після набуття права). Відмежування від купівлі-продажу (§ 433 BGB) чітке: відсутність ціни та наявність donatio causa [4].

Наведемо ще декілька прикладів із правової загальної традиції Англії та Сполучених штатів Америки.

Отже, в англійському законодавстві обіцянка подарувати без consideration

неповозна, якщо не оформлена deed. Завершений дар вимагає donative intent, delivery, acceptance; можливі винятки на кшталт donatio mortis causa (умовний дар «на випадок смерті») з особливими вимогами до передання «домініону» над річчю. «Майбутнє» майно як дар зазвичай не передається, хіба через інші інструменти (траст, deed) [5].

У США загальне правило подібне: executory gift без consideration не підлягає примусовому виконанню; completed gift – дійсний за наявності наміру, вручення й прийняття. Подекуди promissory estoppel може «підтримати» обіцянку, якщо були розумні покладання й шкода, але це радше виняток політики справедливості, а не класична догматична модель дарування [6].

У контексті порівняльно-правового аналізу важливо зазначити, що інститут дарування посідає особливе місце у більшості європейських правових порядків, при цьому його відмежування від договору купівлі-продажу здійснюється насамперед за критерієм наявності чи відсутності зустрічного задоволення (еквівалентності).

Так, у німецькому цивільному праві (BGB, §§ 516–534) дарування (Schenkung) визначається як правочин, за яким одна сторона обіцяє передати іншій стороні майно без отримання зустрічної винагороди. Подібно до української традиції, основною ознакою є безоплатність, яка відрізняє договір дарування від договорів купівлі-продажу (§ 433 BGB), що передбачають обов'язок набувача сплатити ціну [4]. У французькому цивільному кодексі (Code civil, ст. 893–1100) дарування (donation) трактується як безповоротне відчуження майна на користь іншої особи без жодної компенсації, тоді як договір купівлі-продажу (vente) завжди передбачає зустрічний еквівалент у вигляді ціни [7].

У правових системах загального права (common law) – зокрема, в Англії та США – інститут дару-

вання (gift) також чітко розмежовується з купівлею-продажем: на відміну від останньої, gift не потребує consideration (зустрічного надання), а вимагає наявності donative intent (намір передати майно як дарунок) та delivery (фактичної передачі майна). Відсутність цих елементів тягне недійсність дарування [5; 6].

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово торкався питань захисту права власності у контексті дарування та купівлі-продажу. Наприклад, у справах “Serkov v. Ukraine” (2011) [8] та “Velikovi and Others v. Bulgaria” (2007) [9]. Суд підкреслив, що незалежно від форми відчуження (дарування, купівля-продаж чи інші договори) право власності, набуто законним шляхом, підлягає захисту відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10]. При цьому вирішальним є не назва договору, а його зміст: якщо передача майна фактично відбулася на безоплатній основі, вона має кваліфікуватися як дарування з відповідними правовими наслідками.

Таким чином, аналіз зарубіжних правових систем і практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що ключовим критерієм відмежування дарування від купівлі-продажу є саме еквівалентність чи безоплатність правочину. Універсальний підхід полягає у тому, що відсутність зустрічного обов'язку з боку обдарованого (набувача майна) є необхідною та визначальною ознакою договору дарування, незалежно від національних особливостей правової системи.

Ключові порівняльні висновки. По-перше, це критерій безоплатності/еквівалентності – універсальний. У всіх розглянутих системах саме відсутність зустрічного надання відмежовує дарування від купівлі-продажу.

По-друге, реальність vs консенсуальність. Континентальні системи (Німеччина, Польща, Франція)

допускають консенсуальну обіцянку дару, але жорстко формалізують її (нотаріат; письмова форма). Паралельно широко визнане «ручне» (реальне) дарування через фактичну передачу.

Загальне право не визнає позовності «голої» обіцянки дару без consideration/дееду; натомість завершене дарування (intent + delivery + acceptance) працює як реальний механізм.

Дарування «майбутнього» майна – обмежене або опосередковане. Переважно вимагає спеціальних інструментів (умовні правочини, трасти, deed/нотаріат), оскільки класичний дар передбачає наявний предмет і безпосереднє збільшення майна обдарованого.

І на кінець – захист набутого права vs ілюзія очікування. Порівняльно всі системи більш охоче захищають завершений дар (право власності вже перейшло) й далеко обережніші зі «сподіваннями» на майбутній дар без належної форми або фактичної передачі.

Висновки. Дослідження договору дарування як окремого інституту цивільного права дозволяє зробити низку концептуальних висновків. Передусім, договір дарування посідає особливе місце в системі цивільно-правових договорів України, будучи одним із базових правочинів, що забезпечують безоплатне передання майна у власність іншій особі. Його ключова конститутивна ознака – безоплатність – є визначальною для відмежування від договорів купівлі-продажу та інших еквівалентних правочинів.

Українська цивілістична доктрина та судова практика здебільшого тяжіють до розуміння договору дарування як реального правочину, що передбачає існування предмета дарування у власності дарувальника на момент укладення договору та фактичне передання майна. Обіцянка передати в майбутньому майно, яке не існує чи не належить

дарувальнику, трансформує правочин у консенсуальний та суперечить природі дарування, оскільки породжує у обдарованого право вимоги, що наближає такий договір до зобов'язальних моделей.

У сфері порівняльного права вбачається універсальна тенденція: у більшості європейських систем дарування визнається дійсним за умови відсутності зустрічного задоволення та належного дотримання форми. Континентальні правопорядки (Німеччина, Франція, Польща) допускають як реальну, так і консенсуальну модель дарування, але друга жорстко формалізується (письмова чи нотаріальна форма). У праві загальної традиції (Англія, США) ключовим є фактичне завершення дарування (наявність donative intent, delivery, acceptance), тоді як «голі обіцянки» дарування залишаються непозовними. Практика ЄСПЛ підтверджує, що незалежно від форми правочину право власності, набуто добросовісно, підлягає захисту згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції [10].

Таким чином, український підхід узгоджується з європейською традицією, проте потребує чіткішого нормативного визначення співвідношення реального та консенсуального дарування. Оптимальним видається закріплення реального характеру договору дарування як базового правила із можливістю укладення консенсуальних обіцянок дару лише у формі попереднього договору чи спеціально передбачених конструкцій. Це забезпечить баланс між свободою договору, принципом диспозитивності та необхідністю захисту прав сторін у договірних зобов'язаннях.

У статті досліджено правову природу договору дарування в системі цивільно-правових договорів України. Розкрито його основні конститутивні ознаки, зокрема ключову відмінність – безоплатний характер. Обґрунтовано

положення, згідно з яким договір дарування у національному законодавстві доцільно розглядати насамперед як реальний правочин, адже обіцянка подарувати майно, яке ще не існує або не належить дарувальнику, суперечить сутності цього інституту та наближає його до зобов'язальних договорів.

Особливу увагу приділено питанням форми договору дарування, зокрема вимогам щодо письмового посвідчення та державної реєстрації при передачі нерухомого майна. У статті проведено порівняльний аналіз регулювання інституту дарування у законодавстві Німеччини, Франції, Польщі, Англії та США. Встановлено, що в європейських континентальних системах визнається як реальна, так і консенсуальна модель дарування (за умови дотримання суворої форми), тоді як у праві *common law* обіцянка дарування без *consideration* є неповідною, а чинність дарування забезпечується наявністю наміру, вручення та прийняття. Практика ЄСПЛ підтверджує, що право власності, набуте внаслідок дарування, користується захистом на рівні Конвенції незалежно від форми правочину.

Зроблено висновок, що український підхід загалом корелює з європейською практикою, однак потребує уточнення правового статусу консенсуального дарування. Подальший розвиток законодавства має бути спрямований на посилення визначеності та захисту сторін у правовідносинах, пов'язаних із договором дарування.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, договір, договір дарування, система договорів, ЄС.

Hnatiuk D. The concept of a gift agreement and its place in the system of civil law agreements in

Ukrainian legislation and some EU countries

The article examines the legal nature of a gift agreement in the system of civil law contracts in Ukraine. Its main constitutive features are revealed, in particular, its key distinguishing feature – gratuitous nature. The provision stipulating that a gift agreement in national legislation should be regarded primarily as a real transaction is well-founded, since a promise to gift property that does not yet exist or does not belong to the donor contradicts the essence of this institution and brings it closer to binding agreements.

Particular attention is paid to the form of a gift agreement, in particular, the requirements for written certification and state registration when transferring immovable property. The article provides a comparative analysis of the regulation of the institution of gift-giving in the legislation of Germany, France, Poland, England, and the United States. It has been established that both the real and consensual models of gift-giving are recognized in European continental systems (subject to strict form requirements), while in common law, a promise of gift-giving without consideration is unenforceable, and the validity of gift-giving is ensured by the presence of intent, delivery, and acceptance. The ECHR practice confirms that property rights acquired as a result of a gift are protected under the Convention regardless of the transaction's form.

The author concludes that the Ukrainian approach largely aligns with European practice but requires clarification regarding the legal status of consensual gifts. Further development of legislation should be aimed at strengthening certainty and protection of parties in legal relations related to gift agreements.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, obligations, contractual obligations, agreement, gift agreement, contract system, EU.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

2. Зобов'язальне право України: підручник / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. Київ : Істина. 2011. 848 с.

3. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2023 р. / Харитонов Є. О., Харитонova О. І. та інші. за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонova Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ : Норма права. 2023. 1424 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/29228>

4. *Bürgerliches Gesetzbuch*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb>

5. The Civil Service code. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code/the-civil-service-code>

publications/civil-service-code/the-civil-service-code

6. United States Code. U.S. Code: Table Of Contents. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text>

7. LE CODE CIVIL DES FRANÇAIS. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721

8. Case of *Serkov v. Ukraine*. Application No. 39766/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>

9. Case of *Velikovi and others v. Bulgaria* Applications nos. 43278/98, 45437/99, 48014/99, 48380/99, 51362/99, 53367/99, 60036/00, 73465/01, and 194/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79790>

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Дата надходження статті: 07.07.2025

Дата прийняття статті: 18.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0